

MÕNINGAID TÄIENDAVAID ANDMEID EESTI VÄLDETE KÄSITLUSE AJALOOST

Prof., filoloogiateaduste doktor A. Kask

Eesti keele kateeder

Et varasemate eesti keele grammatikate autorid ja keeleteadlaste küsimuste käsitlejad ei olnud eestlased, siis oli neil tõsiseid raskusi eesti keele häälikute väldete olemuse määramisega. Teatavasti ei tehtud kaua aega vahet teise ja kolmanda välte vahel, samuti ei taibatud, kas selle nähtuse puhul on tegemist häälikute kvantiteediga, rõhuga või intonatsiooniga, rääkimata sellest, et oleks suudetud seda nähtust keeleajalooliselt seletada. Lähemale jõuti eesti väldete olemuse õigele mõistmisele alles siis, kui seda küsimust hakkasid käsitlema eesti päritoluga autorid möödunud sajandil.

Meie üldise arvamuse kohaselt on just *M i h k e l V e s k e* teeneks see, et ta selgitas eesti keele häälikute väldete olemuse ja nende ajaloolise kujunemise. See seisukoht on meil juurdunud juba käesoleva sajandi algusest alates¹ ja seda seisukohta on kaitsnud ka hilisemad eesti keele ajaloo käsitlejad. Nii on käesolevate ridade kirjutaja oma töös «Eesti keel ja selle arenemine» pidanud *M. Veske* peamiseks teeneks seda, «et ta eesti keele väldete küsimuse esmakordselt täies ulatuses esile tõstis, püüdes seejuures ühtlasi vastavaid nähtusi keeleajalooliselt seletada».² Samuti on prof. *P. Ariste* oma foneetilistes töodes rõhutanud *M. Veske* osa eesti keele häälikute väldete käsitlemisel.³ Oma «Eesti keele foneetika» märgib *P. Ariste* selle kohta järgmist: «Oma töödes on *Veske* kõigepealt õige üksikasjalikult käsitlenud eesti keele kolme välde. Juba *O. W. Masing* ja *H. Rosenplänter* olid teadlikud kolme välte olemasolust, kuid nad ei osanud väldete olemust õigesti seletada. Eesti keele keerulise väldete süsteemi lõi *Veske* üksikasjali-

¹ Vrd. *H. Põld*, Eesti keele rõhu ja häälikute painumise vahekorra, Eesti Kirjandus 1911, lk. 161; *J. Jõgever*, Dr. *M. Veske* kui keeleteadlane, Eesti Kirjandus 1915, lk. 151 jm.

² *A. Kask*, Eesti keel ja selle arenemine, Tallinn 1946, lk. 71, 72.

³ Vrd. *P. Ariste*, Eesti keele hääldamine, Tartu 1939, lk. 14; Eesti foneetika, Tartu 1946, lk. 12.

kult esile ning näitas ühtlasi, kuidas see süsteem on tekkinud.»⁴ Esitatud seisukoht on muidugi üldjoontes õige ja paikapidav, kuid see nõuaks mõnel määral täpsustamist.

Käesolevas on toodud mõningaid täiendavaid andmeid selle kohta, mida oli juba enne M. Vesket tehtud vältete küsimuse selgitamiseks, nimelt selle näitamiseks, et vältete puhul on tegemist eelkõige just häälikute pikkusega, vältusega, mitte aga rõhuga, ja teiselt poolt selle kohta, mida meie keeleteadlased juba enne M. Vesket teadsid eesti vältete tekkimise keeleajaloolistest tingimustest.

Mis puutub vältete konstateerimisse eesti grammatilises kirjanduses, siis on teatavasti J. H o r n u n g esimene, kes oma grammatikas (1693) juhib tähelepanu vältelaheldusele eesti sõnade käänamisel. Nimelt märkab juba Hornung, et genitiiv ja akusatiiv (tänapäeva grammatikas partitiiv) erinevad sagedasti oma häälduselt. Nii näiteks märgib ta tüüpsõna *nael* puhul, et akusatiiv, s. o. partitiiv on sarnane genitiiviga, kuid erineb viimasest teravamalt rõhu (tono acutiori) poolest.⁵ Sama kordab ta ka tüüpsõna *sepp* puhul.⁶ Seega märkab ta vahet teise ja kolmanda välte vahel, kuid ta arvab, et erinevus ei ole häälikute vältes, kestuses, vaid rõhus. Selsamal arvamusel olid ka paljud hilisemad autorid.

XVIII sajandi välteid lähemalt ei käsitletud. A. Thor Helle oma grammatikas püüab eri lisamärkide varal vahet teha nobedamini, tasemini hääldatavate konsonantide (s. o. lühikeste konsonantide) ja teravamalt hääldatavate rõhuliste konsonantide (s. o. pikkade konsonantide) vahel, näit. sõnade *kanna* 'kana' ja *kánna*, *murre* 'mure' ja *múrre* vahel. Teise ja kolmanda välte vahet aga siin ei rõhutata.

Alles XIX sajandi esimesel poolel, kui huvi eesti keele vastu tõuseb, hakatakse lähemalt jälgima välteid. Vältete küsimust, nagu teada, kaaluvad tõsiselt oma kirjavahetuses O. W. M a s i n g ja J. H. R o s e n p l ä n t e r. Masingut võibki pidada esimeseks, kes küllalt teravalt rõhutab, et eesti vältete puhul on tegemist just häälikute kvantitatiivse erinevusega, mitte aga rõhu või intonatsiooniga. Oma töös «Beitrag zur Ehstnischen Orthographie» ütleb Masing sõnaselgelt: «Igal täis- ja kaashäälikul on kolmesugune vältus: venitatud, keskmine ja lühike.»⁷ Seejuures ei jälgi ta ainult lühikese ja pika hääliku suhet, vaid ka keskpikka ja ülipikka häälikut, näit. esineb venitatud, s. o. ülipikk häälik sõnades nagu *liim*, *luud*, *aasta*, *kuulma*, keskpikk aga sõnades nagu *kela* (s. o. *keela*), *tule* (s. o. *tuule*) jne. Häälikute välte eristamiseks tarvitab Masing rõhumärki, näit. omastava ja osastava või sisseütleva puhul: *kõtti* 'des Sackes' ja *kõtti* 'den Sack, in den Sack', *surma* 'des Todes' ja *súrma* 'den Tod, in den Tod' jne. Ta arvab isegi, et

⁴ P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953, lk. 8.

⁵ Vrd. J. Hornung, Grammatica Esthonica, Riga 1693, lk. 19.

⁶ Vrd. seals., lk. 30, 31.

⁷ O. W. Masing, Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, Tartu 1824, lk. 6.

hoolimata vanast kirjaviisist tuleks sõnad nagu *loma*, *joma*, *poma* kirjutada kujul *looma*, *jqoma*, *pooma*, sest neis on täishäälik väga venitatud, s. o. ülipikk.⁸ Teiselt poolt aga kasutab ta rõhumarki ka 1. ja 2. välte eristamiseks, näit. sõnades nagu *warras* ja *wárras*, *kanna* ja *kánna* jne. Seejuures märgib ta, et ta seda märki tarvitab ainult eri sõnade eristamiseks, mitte aga otseselt rõhumärgina. See märk, mida juba A. Thor Helle oli tarvitanud, aitab aga omakorda süveneda kujutlusel, et siin on tegemist rõhuga, seda enam, et eesti keeles häälikute kvantiteet ja silbi rõhk on mõnel määral paralleelselt esinevad nähtused (näit. võõrsõnades). Ka Fr. R. Faehlmann märgib, et rõhumärk, mis asetseb vokaalil, näitab selle rõhutatust. Masingust peale olevat see väga levinud ja ka Faehlmann soovib seda tarvitada, kuid mitte esimesel silbil, sest eesti keeles on sõnarõhk alati esimesel silbil, vaid teisel silbil, et teha vahet sõnade vahel, nagu gen. *kotti* ja ill. *kotti*, nom. *oinas* ja iness. *oinás*.⁹

Nagu selgub, on pärast Masingu kirjutisi erinevused eesti sõnade hääldamises küll juba üldiselt tuttavad, kuid ikka segatakse veel ära pikkus ja rõhk. Seda ärasegamist esines sagedasti veel möödunud sajandi teiselgi poolel, nagu võib näha nendest arvukatest poleemilistest kirjutistest, mis avaldati seoses uue ja vana kirjaviisi vahelise võitlusega. Isegi selline küllaltki terava kõrvaga keelemees, nagu seda oli J. Hurt, märgib oma «Lühikeses õpetuses õigest kirjutamisest parandatud viisi», et meil «siiski ka uues kirjutuses veel mõned sõnad jäävad, mis ühte viisi kirjutatud, aga kõneldes neil kuuldav vahe on... Need on niisugused sõnad, mis pe a t e r a v a, p e a k e r g e r õ h u g a, s. o. hääle pealelangemisega väljaüteldakse».¹⁰ Niisuguste sõnadena toob Hurt näiteks **metsa** ladvad ja **metsa** minema, **linna** rahvas ja **linna** minema, **lauda** lävi ja kaks **lauda** jne. Ta arvab, et kui meie siin «kerge» ja «terava» rõhu vahel tahaksime vahet teha, siis peaksime «terava» rõhuga sõnu eri märgiga märkima, näiteks *métsa*

või *metsâ*, *linna* või *linná* jne. Ometi kirjutab Hurt samas brošüüris, et «on täishääleline... pitk, siis kirjutatakse pitkuse tähenduseks pookstav kahekordselt».¹¹ Seega kõneldi häälikute pikkusest, s. o. vältusest eelkõige vokaalide puhul, kuna konsonantide puhul kõneldi enam häälikute kõvadusest ja rõhust.

Elmisega seoses on huvitav juhtida tähelepanu ühele kirjutisele, milles esmakordselt n. ü. katseliselt püütakse selgitada häälikute pikkust sõnas. Selleks kirjutiseks on balti-saksa tuntud kirjamehel G. Schultze-Bertrami pikem artikkel 1860. a. «Inlan-

⁸ Vrd. seals., lk. 14 ja 15.

⁹ Vrd. Fr. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie, Verh. GEG II, 4, Tartu 1852, lk. 63, 64.

¹⁰ J. Hurt, Lühiae õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 12.

¹¹ Seals., lk. 5, 6.

dis» pealkirja all «Zur Frage über die neuere Estnische Rechtschreibung», milles Schultz-Bertram eriti teravalt alla kriipsutab seda, et sõnade nagu *ka-na* ja *kan-na*, *ka-si* ja *kas-si* vahel ei ole erinevus mitte rõhus, vaid vokaalidevahelise konsonandi ajalisest vältuses. Selle kinnituseks teeb ta huvitava katse, öeldes: «Kui asutakse seinakella juures, millel on õige sekundipendel, ja rahulikult, nagu harilikus kõnes, hääldatakse mitu korda üksteise järel sõna *kan-na*, siis selgub, et sekundi jooksul saab seda sõna ainult poolteist korda hääldada. Sõna *ka-na* võib aga kolm korda hääldada...»¹² Selle katsega tahab Schultz-Bertram näidata, et ka konsonantide puhul on, samuti kui vokaalide puhul, määrava tähtsusega nende kvantiteet, vältus, millest tingituna tuleb kirjutada lühikesi konsonante ühe, pikki aga kahe tähega.

Möödunud sajandi 60-ndates aastates toimunud keeleliste poleemikate kaudu said eesti keele kolm «healetamise viisi» ehk vältet keeletarvitajate hulgas tuttavaks ja tekkis küsimus, kuidas neid erinevaid välted kirjas märkida. Nagu teame, valmisid 1872. a. kaks teost, millede autorid rõhutasid vajadust erinevaid hääldusviise erinevalt kirja panna, kusjuures mõlemad rõhutavad eriti vajadust 3. vältte häälikuid erinevalt märkida. Nii märgib N. N o l c k e n oma «Aabitsaraamatu sissejuhatuses», et «Eestikeelel mitte üksipäinis vahet lühikese ja pitka hääle (näiituseks: *a* ning *aa*), niisammuti kaa ühekorrdse ja kahekorrdse umbheli (näiituseks: *r* ja *rr*: varas ja varras) vahel ei ole, — vaid kaa pitka ja *venitatu* hääle, rõhutu ja rõhumata *kokkusulatu* hääle ja rõhutu ja rõhumata *kahekorrdse* umbheli vahel on».¹³ Kuigi ka Nolcken siin konsonantide puhul kõneleb *rõhutatud* ja *rõhumata* kaashäälikuist, on ilmne, et ta nende terminite all mõtleb siiski häälikute vältust, sest ta märgib kolmanda vältte konsonanti täpselt samuti kolme tähega nagu kolmanda vältte vokaaligi, näit. *poiss läks talli, maap' või meest kätte saada*.

Samal 1872. a. kaitses ka M i h k e l V e s k e Leipzigis oma väitekirja «Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes», milles ta samuti rõhutas vajadust kolmandat vältet kuidagi kirja panna. Vaieldes Wiedemanniga, kes kahtles selles, kas eesti keeles 3. vältte erinev hääldamine on üldine, märgib Veske, et kui Wiedemann teeb vahet lühikese ja pika vokaali vahel, siis on samavõrra õigustatud ka eri märgi tarvituselevõtmine selle vahe tähistamiseks, mis esineb omastava ja osastava vahel pikas vokaalis.¹⁴ Ja et Veske poolt siin soovitatud vahetegemine 2. ja 3. vältte vahel ei ole juhuslik, seda kinnitab ta näidetega ajalehtedes ilmunud poleemikast ja sellega, et ta Leipzigis seda küsimust jälgides polevat usaldanud ainuüksi

¹² Inland 1860, nr. 7, vg. 149.

¹³ N. N o l c k e n, Aabitsaraamatu sissejuhatus, Kuressaare 1873, lk. 7; raamat on tsenseeritud 16. okt. 1872.

¹⁴ Vrd. M. V e s k e, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes, Leipzig 1872, lk. 17.

oma keeleinstinkti, vaid olevat keelejuhtidena kasutanud kolme eri murdealadelt päritolevat eestlast.¹⁵

Kui aga küsida, kumb märgitud autoritest, kas N. Nolcken või M. Veske, tuli ennem mõttele kolmandat väldet kirjas teisest väldtest erinevalt märkida, arvestades nende väldete kvantiteedi erinevust, siis tuleb arvata, et esimesena hakkas kolmandat väldet kirjas erinevalt märkima Mihkel Veske. Nimelt on juba 1867. aasta oktoobrist säilinud M. Veske kiri J. Kölerile, milles Leipzgis õppiv Veske teatab, et ta kavatsesvat uut kirjaviisi, mida ta alles eelmise aasta lõpul oli hakanud tarvitama, veelgi uuendada. Nii märgib ta siin: «Mina saan seda uut kirjutamiseviisi veel parandama. Ma kirjutan vihhm, genetiv vihma akusat. vihhma, väljas, vällja, välja.»¹⁶ Samuti on ta oma uuest ortograafiast sel ajal kirjutanud ka Fr. R. Kreutzwaldile,¹⁷ nagu selgub kirjavahetusest. Hoolimata sellest, et nii Hurt kui ka Kreutzwald olid vastu sellisele puhtfoneetilisemale kirjaviisile, püsis M. Veske oma seisukohtadel ja avaldas need lõplikul kujul alles 1879. a. trükkis oma tuntud teoses «Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis». Pärast selle teose ilmumist keegi enam ei kahelnud, et nii vokaalidel kui ka konsonantidel on eesti keeles «kolm pitkuse järku», s. o. väldet.

Teiseks tuleks lähemalt puudutada küsimust, kes seletas esimesena eesti keele häälikute väldete tekkimise keeleajaloolised alused, kes näitas, millest on tingitud nn. vältevaheldus eesti keeles. Meie üldise veendumuse kohaselt tegi seda M. Veske oma eespoolmainitud dissertatsioonis 1872. aastal. Tõepoolest, M. Veske väitekirja sissejuhatavas osas leidub peatükk «Firmatsioon eesti keeles, selle tekkimine, hääldamine ja märkimine», milles Veske annab järgmise häälikute kõvenemise ehk firmatsiooni põhilise seaduse: «Kolmanda silbi rõhk ehk kolmesilbilise sõna kaasrõhk on pärast seda, kui ta konsonant välja langes ja seetõttu tekkinud pikk vokaal lühenes, kord-korralt siirdunud esimesele silbile, sõna pearõhu kandjale, ja on ülemal näidatud viisil kõvendanud ühe häälikuastme võrra selle pikka vokaali, diftongi ja konsonante.»¹⁸ Ta seletas seda näiteks vokaalide puhul lähemalt nii, et kui nõrgarõhulisele silbile järgnenud spirant välja langes ja kontraktsiooni tõttu tekkinud pikk vokaal lühenes, siis selle tõttu esimese silbi pikk vokaal firmeerus, s. o. muutus ühe astme võrra veelgi pikemaks, kui ta oli enne, ja nii tekkis endise pika vokaali asemel sellistes sõnades ülipikk vokaal. Nii on praegune illatiiv *sāni** tekkinud varasemast vormist **sāni(n)*, ja selline soome *saaniin* omakorda veelgi varasemast vormist *saani-hin*, samuti on partitiiv samast

¹⁵ Vrd. M. Veske kiri J. Adamsonile 21. XII 1872, ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas. Ka kõik järgmised siin kasutatud kirjad leiduvad samas kogus.

¹⁶ M. Veske kiri J. Kölerile 26. X 1867.

¹⁷ Vrd. Fr. R. Kreutzwaldi kirja M. Veskele 24. I 1868.

¹⁸ M. Veske, op. cit., lk. 13.

* M. Veske tarvitab ülipika hääliku märkimiseks *s-i* taolist märki, mis käesolevas on väikese *s-tähega* edasi antud.

sõnast tekkinud järgmiselt: *sā^sni* < * *sāⁿii* < * *sāⁿia*, soome *saania* < * *saani-ta*, genitiivis aga ei saanud tekkida teises silbis kontrakt-siooni ega pikka vokaali ning selle lühenemist ja seetõttu siin esimese silbi vokaal säilis endiselt kujul *sāⁿi*, millele soome keeles vastab vorm *saani-n*. Sellele seletusele lisab ta veel täiendava märkuse, et esimese silbi vokaal kõvenes ka sel korral, kui teise silbi lõpul olev lühike vokaal välja langes, näit. *sāⁿh*, varasem **sāⁿi*, või *kū^slma*, varasem **kū^lema*.¹⁹ Samuti kui pikkade vokaalide puhul, seletab ta ka diftongide, konsonantide ja konsonantühendite puhul nende praegusi, välteid keeleajaloolise arenemise tulemusena tekkinuks. Veelgi ilmekamalt kui siin selgitab ta «sõnatüve pehme ja kõva muutuste saamise seadusi», s. o. astmevaheldust ja sellega seoses olevat kolmanda välte häälikute tekkimist oma töös «Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis», kus ta näitab, et see sõltub peamiselt teise silbi algsest lahtisusest või kinnisusest.²⁰

Tekib küsimus, kas on M. Veske esimene, kes eesti keele nähtusi hakkas keeleajalooliselt selgitama, või tundsid ka teised tolleaegsed eesti keeleteadlased seda «historialikku keele seletuse viisi», mida Veske rõhutab. Teatavasti ei olnud astmevahelduse keeleajalooline tekkimine tolleaegses soome-ugri keeleteaduses tundmatu, sest juba 1839. a. oli M. A. Castrén oma väitekirjas soome, eesti ja lapi keele noomenite käänamise sugulusest näidanud, et astmevahelduse esinemise tingimuseks on teise silbi algupärane lahtisus või kinnisus. Nagu selgub, ei olnud need seisukohad tundmatud ka eesti keeleteadlastele, kuigi Ahrens ja Wiedemann oma töödes sellest ei räägi. Nimelt on säilinud üks huvitav kiri J. Hurdalt M. Veskele, mis aitab seda küsimust selgitada.

Nagu eespool märgitud, oli M. Veske juba 1867. a. leidnud, et kolmanda välte häälikuid tuleks kirjas märkida vastavalt kahekordse tähega. Ta oli sellest kirjutanud J. Kölerile, Fr. R. Kreutzwaldile ning teistele ja sel puhul avaldavad ta kodumaised sõbrad oma seisukoha tema ettepanekute suhtes. Nii näiteks ei poolda Kreutzwald tema ettepanekuid ja ütleb: «Mis Teie Eesti õigest kirjutamisest räägite on omast kohast kõik tõsine, seal juures ei tohi meie aga mitte äraunustada, et säherdust Ortographia veel kuskil rahva seas ei leita, mis läbi kõik peenikesed vahed nõnda võiks kirjas jälle anda, kuda üks teraselt tähele pannes kõrv neid rahva suust oli kuulnud.»²¹

Samuti ei poolda M. Veske seisukohti ka J. Hurt, kes selle küsimuse kohta 1867. a. detsembris saadab M. Veskele pikema kirja. Et J. Hurt selles kirjas aga ühtlasi ka näitab, millest on tingitud kolmanda välte esinemine eesti keeles, siis olgu siin esi-

¹⁹ Vrd. M. Veske, op. cit., lk. 7.

²⁰ Vrd. M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartu 1879, lk. 82 jj.

²¹ Fr. R. Kreutzwaldi kiri M. Veskele 12./24. I 1868.

tatud kogu vastavat küsimust käsitlev osa sellest kirjast. J. Hurt kirjutab: «Uskuge mind! Teie keelgi on kirja keeleks mitmes tükis väga puuduline. Teie uus väljaarvatud kirjutamise viis tunnistab kül, et Teil terav kõrv on, oma emakeele sõnade väljaütlemise juures vahesid tegema, aga vahe tegemise viis, nii pikalt kui ta Teie oma on, on täieste luhta läinud. Tal ei ole mingisugust põhja keele loomus. «Durch willkürliche Annahmen ist unserer Orthographie gar nicht geholfen», ütlesin ma Saksakeeli ja lisaksin Eestikeeli juure: Sellega saaksime ühest rabast tõise. Et «ilma» (genitiivus) ja «ilma» (indefiniitivus ja illatiivus) vahel, niisamati Teie «välja» ja «vällja», «kirja» ja «kirrja», «põhja» ja «põhhja» etc vahel väljaüteldes selge vahe on, teame meie ka väga hästi, niisamati ka, et sõnad: «selge, rahvaid, arvan etc» mõlemates silbildes raske rõhuga (ehk aktsendiga) räägitakse. Aga kui Teie ka «tulnud» nende sõnade hulka arvate, siis eksite. Sedasama viisi eksite, kui nooremehe ja härjapoisi vahel seda vahet teete, et esimesele «poiss», tõisele «pois» nimeks panete. Mõlemad on loomust ja keeles ühed poisid ja peavad ka ühte viisi kirjutatama; kas «poiss» või «pois», on jälle ise asi, kellest meie siin ei räägi. Tahaksime meie nimetatud raskest rõhutud sõnu ka kirjas tõistest, kellel kerged rõhud, lahutada, siis peaks see kogoniste tõisiti sündima. Aga kudaviisi? Selleks peame esiteks küsima, kudaviisi raskest rõhutud sõnad on saanud, mis p ä r a s t keel neid nõnda rõhub? On naad alguselt ka selle näolised olnud, mis nendel nüüd on? On see meil teada, siis võime veel nõu pidada, kudaviisi kirjas vahet teha. Kui Teie Eestikeelt ja tema sugulasi sügavamast tundma õppite, siis saate leidma, et nimetatud raskest rõhutud sõnad alguselt k ö i k kolmesilbilised olid, Teie «illma» oli = ilma'a, «põhhja» = põhja'a, «vällja» = välja'a, «kirrja» = kirja'a, «rahhvaid» = rahva'id ja veel vanemal ajal = rahvahid, Teie «arrvan» = arva'an, Teie «sellge» = selge'e ehk selge'a, j.n.e. Et see nii ja tõesti nii on olnud, ei või mina ruumi kasinuse pärast ära seletada, aga nii palju lisan juure: Minge Soome sugulastele võõrsiks ehk uurige grammatikalikult ettevalmistatud meelega meie vana aja laulusid, siis saate kõigest täie aru kätte. Vanad laulud panevad meil hiaatuse keelamiseks enamiste «ilma'a» sõnas, kui ta indefiniitus on, kahe a vahele d ja kuulub siis sõna «ilmada». Millal ja kus selle asemele jälle h astub, ei või meie siin ka ära seletada. Kudaviisi peame nüüd Teie «illma» kirjutama? Ainus loomulik kirjutus on «ilmâ» ehk «ilmā», nõndasama «põhhja» = põhjä ehk põhjä, arvân, korjân etc, sest siin on kaks a-d üheks pitkaks a-ks kokko tõmmatud ja Soomlased kirjutavad ka «ilmaa, arvaan, korjaan» ja ütlevad seda niisamati välja kui Teie kirjutuse järele «illma, arrvan etc», kahesilbiliselt. Et kokko tõmbamise läbi sündinud pitk a tõises silbis välja üteldes enam nii pitk ei ole, kui ta oma loomu järele peaks olema ehk kui pitkad vokaalid esimeses silbis, sel on jälle oma põhi, mis jälle, kahjo kül, sele-

tamata peame jätma. Ruumi on muidogi palju kulunud. Võiksin ma Teile suusõnaga seletust teha, siis saaksin veel mõnda asja ette panema ja Teil lääks vistist nüüd himu ära õigest kirjutamist parandada. Meie teame väga hästi, et uuel kirjutamise viisil veel omad puudused on, aga selle juures ei tohi meie kaht asja ära unustada: 1) Kõik peenikesed vahed ka kirjas, mis rahvale pakutakse, tähendada, ei ole heaks kiita. Kiri saaks kirjuks ja õigest kirjutamise õppimine liht külamehel liig raskeks. Igas keeles maksab see seadus rahva kirjades. Tahab aga rahvas ja tema koolmeistrid, nõnda kui ka siin mõnelt poolt on soovitud, «täielist» kirjutamise viisi, siis võime seda ka anda, aga kiri saaks palju kirjum olema. Keelejuurdlejad tegevad oma kirjades ju ammugi vahet. 2) Õigest kirjutamises võib aga see parandusi ette võtta, kes keelt grammatikalikult täieste on õppinud, muu keegi, muidu tuleb parandajatele seesama palk kätte, mis nüüd meie vana kirjutamise viisi alustajatel ja kaitsjatel käes on. Parandaja peab äraseletama, mispärast ta nõnda ja mitte teisiti ei paranda. Umbest peast muutmise segab aga. Selle pärast pean, armas vend, ka Teile nõuu andma: Jätke nüüd kõik parandamine poolele ja on Teil Eestikeele kirjutamist, siis kirjutage nõnda, kui Ahrens omas grammatikas õpetab. Et meie ka Ahrensis mööda peame astuma — aga tema põhi jääb — on selge ja saame ka astuma. Kuulus Wiedemann Peterburis on ka jo head sammud edasi astunud, et kül ka tema «ilma» ja «ilmâ» vahel omas sõnaraamatus vahet ei tee. Kannatagem veidikest, aega mööda asjad käivad.»²² Kirja lõpus soovitab ta veelkord Ahlquisti ja teiste soome keelte uurijate töid tundma õppida, et olla kindlal alusel.

Nagu sellest kirjast nähtub, on õieti J. Hurt esimene, kes püüab eesti keeles esinevat vältevaheldust ja kolmandat vältet keeleajalooliselt seletada, toetudes seejuures soome autoritele ja eesti rahvalaulude keelele. Tõenäoliselt aitas ühtlasi mainitud kiri kaasa selleks, et M. Veske, kes sel ajajärgul kaldus kõiki maailma keeli uurima ja kõikjal nägi eesti keelega ühiseid sõnu, loobus kaugele keelte jälgimisest ja koondas oma tähelepanu soome-ugri keeltele, nagu seda talle soovitasid Kreutzwald, Hurt ja teised kodumaa sõbrad. Arvatavasti juhtis see kiri M. Veske tähelepanu eesti vältete kujunemise jälgimisele, mille tulemusena Veskest saigi eesti keele vältete küsimuse uurija, kes mitte ainult ei nõudnud vältete hääldamispärast märkimist kirjas, vaid kes ühtlasi lähemalt selgitas ka eesti vältete ajaloolist kujunemist. Kuigi hilisemad keeleteadlased, näiteks P. Ariste oma kirjutises «Eesti kvantiteedisüsteemi arenemisest»²³, on mõnevõrra revideerinud M. Veske seisukohti, on M. Veske töö vältete küsimuse selgitamisel tänapäevalgi veel hinnatav. Et aga Kreutzwald ja Hurt ei pooldanud

²² J. Hurda kiri M. Veskele 1. XII 1867.

²³ P. Ariste, *Foneetilisi probleeme eesti keele alalt*, Tartu 1947, lk. 3–9.

M. Veske ortograafilisi ettepanekuid, see on arusaadav, sest olid ju Kreutzwald ja Hurt seni võidelnud uue kirjaviisi tarvituselevõtmise eest ja kuni uus kirjaviis ei olnud veel kehtivusele pääsenud, oli veel liiga vara kõnelda selle radikaalsest parandamisest, nagu seda soovitas Veske. Pealegi oli Kreutzwaldil ja Hurdal õigus, kui nad väitsid, et selline foneetiline kirjaviis, nagu seda soovitas Veske, oli rahvale liiga raske. Meie kirjakeele ortograafia hilisem arenemine ongi näidanud, et ettepanek, mille M. Veske tegi juba 1867. a., ei olnud üldisele tarvitusele võtmiseks sobiv.

НЕКОТОРЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ВОПРОСА О ДОЛГОТЕ ЭСТОНСКИХ ЗВУКОВ

Проф., доктор филол. наук А. Каск

Кафедра эстонского языка

Резюме

В нашей лингвистической литературе имеется установка, что вопросы о долготе эстонских звуков впервые разработаны языковедом М. Веске. Это, конечно, в общих чертах правильно, но следует все же заметить, что вопросы о ступенях долготы эстонских звуков и их истории были в известной мере знакомы эстонским языковедам еще до работ М. Веске.

В настоящей статье приводится дополнительный материал по этому вопросу. Чередование долготы звуков первым заметил уже И. Хорнунг (1693), хотя он и считал это явление не чередованием долготы, а чередованием ударения. О. В. Мазинг (1824) уже ясно указывал на то, что звуки эстонского языка могут по своей долготе быть краткими, средними (т. е. долгими) и растянутыми (т. е. сверхдолгими). Экспериментальным способом пытался выяснить различие между краткими и долгими согласными Г. Шульц-Бертрам (1860). В 1872 году М. Веске защитил свою докторскую диссертацию, где он обращает внимание на необходимость различать на письме долгие и сверхдолгие звуки. В этом же самом году Н. Нолькен подготовил к печати и свои книги, где он уже различает долгие и сверхдолгие звуки. Имеются данные, что М. Веске значительно раньше, именно уже с 1867 года требовал, чтобы сверхдолгие звуки обозначались специальными знаками. Предложения М. Веске не нашли однако должной поддержки и не вошли в обиход.

С другой стороны, возникает вопрос, кто первым исторически объясняет чередование ступеней долготы и возникновение сверхдолгих звуков в эстонском языке. Считают, что М. Веске в своей диссертации (1872) и в других трудах дает ответ на этот вопрос. Однако и другие эстонские языковеды того времени были зна-

комы с историческими основами чередования ступеней. Об этом свидетельствует письмо Я. Хурта, написанное в 1867 году М. Веске. В этом письме Я. Хурт обращает внимание М. Веске на историческое развитие сверхдолгих звуков, ссылаясь при этом на труды финских языковедов и на языковые данные эстонских песен. Возможно, что это письмо явилось толчком для М. Веске при его работе над вопросами фонетики и истории эстонского языка.

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR GESCHICHTE DER BEHAND- LUNG DER ESTNISCHEN LAUTSTUFEN

Prof. Dr. phil. A. Kask

Zusammenfassung

Es wird allgemein als Verdienst des Dr. M. Weske angenommen, dass er die drei Lautstufen in der estnischen Sprache festgestellt und ihre historische Entwicklung erklärt habe. Als Ergänzung zur Behandlung dieser Frage wird in dem Artikel bewiesen, dass schon lange vorher (J. Hornung, O. W. Masing, Schultz-Bertram u. a.) die Lautstufen der estnischen Sprache bekannt waren. Ebenso wird hier gezeigt, dass die historische Entwicklung der sogenannten Firmation den damaligen estnischen Sprachforschern (z. B. J. Hurt) nicht unbekannt war.